

Torsdag med THORS

26.1.84

SÄGNERS *uttal, skåpandets betydelse, förbannelsens ton och muckandets ursprung handlar professor Thors' torsdagsspalt denna gång om.*

En läsare känner ovisshet om uttalet av **sägners**: borde det uttalas med långt **ä** + **g** + **n** eller med kort **ä** + **ng** + **n**?

Jag skulle säga att båda de angivna uttalen kan användas, men att uttalet med kort vokal, följt av **ng**-ljud och **n** är att föredra. Det har jag oftast hört, och det kan vara värt att observera att tre kända rikssvenska ordböcker, bland dem Akademiens ordlista, visserligen nämner bägge uttalen som brukliga, men ställer uttalet med **ng**-ljud och **n** i främsta rummet. Ordet brukas kanske allra mest i namnet "Fänrik Ståls sagnar", vilket således helst uttalas som "sängner".

En annan läsare tar upp vissa ord för "galoppera", och funderar i det sammanhanget över dialektordet **skåpa** (kort **ä**-ljud).

Ordet **skåpa** används enligt tillgängliga källor här i landet i Österbotten (själv känner jag utmärkt till det från min hembygd i Oravaisstrakten, men vet också att det finns i sydligare socknar i landskapet). Ordet betyder "hoppa" och det brukas om hästar. Det är av intresse att se, att **skåpa** i Sverige huvudsakligen är ett norrländskt dialektord och att det också finns i norska folkmål.

Ordet förekom, ehuru sällan, också i medeltidens svenska. Enligt vad jag kan förstå är **skåpa** besläktat med det välkända **skuffa** och med det i äldre svenska vanliga **skjuva** "stöta bort, skjuta undan" (och med ordet **skov**). — Däremot är **skopa** inte besläktat med det från franskan på 1600-talet upptagna verbet **galoppera**.

En läsare undrar om orden **förbanna**, **förbannat** och **förbannelse** förekommer i sammanhang, där de inte är svordomar.

Ordens ursprungliga betydelse finns i religiöst och högtidligt språk, t.ex. Romarbrevet 12:14 "Välsignen och förbannen icke". Grundbetydelsen har varit "nedkalla Guds straffdom över någon". Användningen som svordom är tydligast i former som **förbannad** och **förbanne** (mig, dig osv.). Den är känd sedan 1500-talet.

I nutiden är väl **förbannelse** det av de nämnda orden som huvudsakligen används utanför svordomarnas krets, t.ex. i mer eller mindre högtidligt språk: "det vilar en förbannelse över slakten". Det förekommer också att **förbanna** brukas i sammanhang, där det inte kan uppfattas som en svordom, t.ex. "Han förbannar sitt olyckliga öde".

Men orden **förbannad** och **förbanne** förknippas väl i nutiden alltid med svordomar. De har ju — som känt — fått former som **förbaskad** och **förbask**, vilka ursprungligen har varit förmildrande, eufemistiska, men i nutidssvenska uppfattas som grova svordomar.

Från en läsare kommer en fråga om upphovet till ordet **muck** "hemförlövad" (och verbet **mucka**).

Muck och det närbesläktade verbet **mucka** "bli hemförlövad" är mycket vanliga vardagsord i Sverige, men har inte blivit brukliga hos oss. Ursprunget är romanispråkets (dvs zigenarspråkets) **mukk** "fri, lössläppt", som tidigast blev brukligt i svensk slang: **gå muck** betydde "bli fri, komma ut (ur fängelse)".

Det har på sina håll sagts att **muck**, **mucka** har kommit från finskspråkiga zigenares språk. Det påståendet måste jag ställa mig skeptiskt till, särskilt med beaktande av att verbet **mucka** har en motsvarighet (verbet **mukka**) i norsk slang.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

2.2.84

ALLOM *till efterrättelse... länders språkets regler, dock ägnar sig prof. Thors i dag mera åt utredningar av olika uttrycks ursprung än åt att inskräpa regler.*

Från en myndighet mottog en läsare nyligen en officiell skrivelse, som slutade med satsen "Det alle, som vederbör, till efterrättelse länders".

Det frågas nu, hur formen **alle** skall förklaras. — Den är maskulinum pluralis nominativ, alltså subjektskasus. Den skulle, enligt gammalt språkbruk, vara på sin plats i en sats som "Alle män stiga ombord". Men formen **alle** är inte på sin plats i satsen "Det alle osv.". I nutida språk skulle den givetvis motsvaras av **alla**, men i äldre språk stod den tillsammans med dativ, som i äldre svenska lydde **allom** i pluralis (allom... till efterrättelse länders). Formen **alle** är alltså inte dativ, inte heller akkusativ, som skulle lyda **alla**.

En gammal form som ibland dyker upp i nutida språk är **allo** "i allt", ofta "i alla avseenden", t.ex. "Han är i allo olämplig". Den är dativ singularis neutrum.

Det må till slut sägas att **vederböra** är ett gammalt ord för "åligga", och **vederbörande** betyder "den som det åligger". Satsen "Det alle osv." är en ålderdomlighet som förekommit både i Sverige och Finland. Den är ett arv från äldre svenska.

Ett annat märkligt uttryck dök nyligen upp i en annons "**min liv och kniv**". Uttrycket har intresserat en läsare.

Uttrycket **min liv och kniv** brukar förekomma i kåserier o. dyl. och betyder "på min själs salighet", "på min ära". Det innehåller ett helt uppenbart språkfel (det har aldrig hetat **min liv**, annat än i en högst osannolik pluralform). Det är enligt Svenska Akademiens stora ordbok känt åtminstone sedan början av 1900-talet. Det anknyter till ett gammalt uttryck **min liv och själ**, vars egendommiga form **min** osv. kan bero på en direkt återgivning av ett låg-

tyskt **min lief un seel**, dvs. "min kropp och själ".

En läsare undrar, varför det heter (och av gammalt hette) **Svenska normallyceum** (men däremot **Svenska flicklyceet**).

Formen på **-lyceum** har förväntat mig ända sedan den tid i min ungdom, då jag gick i **Vasa svenska lyceum**, nu Övnings-skolans gymnasium. En av lektorerna under min skoltid antydde orsaken till att det stod **Lyceum** på husväggen. Dagens fråga har gjort frågan aktuell för mig igen. I Akademiens ordbok, artikeln **gymnasium**, finns upplysningen, att ordet **gymnasium** förr användes just i den formen i bestämmd betydelse. Det stämmer överens med formen **Svenska normallyceum**, som ju motsvarar ett uttryck på **-et** och det stämmer med min ungdomstids lärartyrande, att formen på **-et** tidigare inte ansetts vara helt korrekt.

En läsare vill veta, om det bör heta **fem i fem** t.ex. eller om **fem före fem** också duger.

Det är fullt klart att det i Sverige absolut dominerande är "fem i fem", "tjugo i nio" osv. Vissa exempel från början av 1900-talet tyder på att uttrycket med **före** någon gång kunde dyka upp i Sverige, men allmänt i nutida språk i Sverige är typen **fem i fem**, medan vi normalt säger "fem före fem" osv. (Dock hör man rätt ofta **kvalt** i, t.ex. sex, också hos oss.)

Carl-Eric Thors